

УДК 373.3.035:316.647.5

ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ОСВІТИ

Атрощенко Т. О.

У статті розкривається проблема формування міжетнічної толерантності молодших школярів у теорії і практиці освіти. Можливість ефективного розв'язання окресленого питання обумовлюється врахуванням в освіті етнокультурного фактору, поліетнічною компетентністю вчителя та віковими особливостями учнів початкової школи. Визначено основні завдання, які повинні вирішуватися в системі навчально-виховної роботи вчителями початкової школи у зв'язку з формуванням міжетнічної толерантності у молодших школярів.

Ключові слова: толерантність, міжетнічна толерантність, міжетнічні відносини, мультикультурна освіта, культура міжнаціонального спілкування.

В статье раскрывается проблема формирования межэтнической толерантности младших школьников в теории и практике образования. Возможность эффективного решения очерченного вопроса обуславливается учетом в образовании этнокультурного фактора, полиэтнической компетентностью учителя и возрастными особенностями учащихся начальной школы. Определены основные задачи, которые должны решаться в системе учебно-воспитательной работы учителями начальной школы в связи с формированием межэтнической толерантности у младших школьников.

Ключевые слова: толерантность, межэтническая толерантность, межэтнические отношения, мультикультурное образование, культура межнационального общения.

The article deals with the problem of formation of younger students' ethnic tolerance in the theory and practice of education. Possibility of effective resolution to the outlined problem is determined by taking into account the ethno-cultural factor in education, multiethnic teacher competence, and age-specific characteristics of elementary school students. The main tasks that must be solved in the system of educational work of primary school teachers in connection with the formation of interethnic tolerance in primary school children are defined.

Key words: tolerance, inter-ethnic tolerance, inter-ethnic relations, multicultural education, culture of interethnic communication.

Постановка проблеми. Формування міжетнічної толерантності, поваги до особливостей національно-релігійних меншин є тривалим і складним процесом, який повинен починатися в період інтенсивного соціального становлення особистості – в період шкільного навчання. Ґрунтуючись на положенні про те, що саме сфера освіти здатна цілеспрямовано формувати якості особистості, що відповідають показникам міжетнічної толерантності, слід визначити фактори, які впливають на характер міжетнічних відносин. Необхідність і можливість ефективного формування міжетнічної толерантності у молодших школярів обумовлюється їх віковими особливостями і характером прояву індивідуальних якостей особистості в цьому віці. Такі особливості дітей, як підпорядкування старшим, довірливість, відкритість, прагнення до наслідування, слухняність, старанність, сприяють швидкому засвоєнню існуючих у суспільстві норм, соціальних стереотипів, у тому числі міжетнічних взаємин. Тому молодший шкільний вік можна вважати сензитивним періодом для формування міжетнічної толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток національних відносин у нашій традиційно багатонаціональній країні в даний час продовжує бути предметом

пильної уваги дослідників різних напрямів. Так, проблему полікультурної освіти, міжнаціональних відносин, виховання толерантності, емпатії, зокрема, в міжетнічних стосунках, досліджували А. Авксентьев, Ю. Варфоломєєва, З. Гасанов, О. Грива, О. Гуренко, Я. Довгополова, Б. Євтух, В. Заслуженюк, В. Кузьменко, І. Кушніренко, В. Присакар, П. Саух, Т. Стефаненко, І. Тишик, В. Тугай, Ю. Яценко та ін.

Науковці, зокрема О. Березюк, Г. Назаренко, розкривають проблеми виховання міжетнічної толерантності на регіональному рівні, але вони стосуються в основному студентів – майбутніх учителів і старшокласників.

Молодший шкільний вік розглядається у зв'язку з проблемами національно-патріотичного виховання (Х. Бедрій, Р. Сойчук, В. Тугай) або з точки зору підготовки майбутніх вчителів до національного виховання, духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі (С. Паршук, Т. Усачова, Ю. Шевченко та ін.).

Мета статті – розглянути процес формування міжетнічної толерантності молодших школярів у теорії і практиці сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Міжетнічні відносини в широкому сенсі слова розуміються нами як взаємодія народів у різних сферах – політиці, культурі, освіті тощо, у вузькому сенсі – як міжособистісні відносини людей різних національностей, які теж відбуваються в різних сферах спілкування – трудового, сімейно-побутового, а також сусідського, приятельського та інших видах неформального спілкування.

Толерантність являє собою складну міждисциплінарну, багатоаспектну, суперечливу категорію, що знаходиться на перетині інтересів філософів, політологів, культурологів, соціологів, етнологів, психологів і педагогів. До теперішнього часу склалися різні підходи до визначення феномену “толерантність” в різних галузях людознавства залежно від специфіки дисципліни і теоретичних постулатів, у рамках яких розглядається це поняття.

Толерантність інтерпретується як етико-філософська категорія, найважливіший принцип взаємовідносин між людьми, соціокультурний феномен, метод соціально-політичних рішень і дій, правова потреба, глибинна властивість людської свідомості, ціннісна орієнтація особистості, невід’ємна характеристика професіоналізму і зрілості людини, гуманістична парадигма сучасної освіти тощо.

Аналізуючи проблему толерантності в соціально-філософській і психолого-педагогічній літературі, можемо зробити такі висновки:

1. Сутність толерантності в різні історичні періоди розумілася неоднаково і неоднозначно, при цьому відображала основні соціально-економічні, політичні, культурно-етнічні особливості розвитку суспільства. Концепція толерантності сформулювалася в контексті розвитку різних галузей знання і суспільної практики (філософії, етики, політології), в тому числі і в педагогічній реальності.

2. У сучасних соціально-філософських і психолого-педагогічних дослідженнях толерантність розглядається як цілісний прояв особистості, що виражається в позитивній міжособистісній взаємодії членів суспільства на основі збереження індивідуальності кожного, взаємної поваги і рівноправності сторін.

3. Основними характеристиками толерантності є: збереження власної індивідуальності в процесі спілкування; здатність в іншому бачити саме іншого; відкритість у спілкуванні, заснована на прийнятті іншого таким, яким він є; турбота про інше; взаємне співробітництво на основі рівних прав кожного.

В етносоціології дається визначення міжетнічної толерантності як здатності людини виявляти терпимість до малознайомого способу життя представників інших спільнот, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Підкреслюється, що ця здатність може підвищуватися або знижуватися залежно від наявності у людини досвіду спілкування з представниками інших етнічних груп [5, с. 387]. У навчальній педагогічній літературі міжетнічна толерантність визначається як активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища. Г. Палаткіна розглядає толерантність у сфері міжнаціонального спілкування як визнання цінності “Іншого”, відмінного від свого, цінності різниці, право на плюралізм поглядів [4, с. 66].

Міжетнічна толерантність проявляється, перш за все, через людські відносини в різних сферах суспільного життя. Як тип соціально-етнічної поведінки і форми спіл-

кування етносів її можна представити в розгорнутому структурному вигляді, виділяючи основні параметри:

- по-перше, міжетнічна толерантність має на увазі наявність елементарних світоглядних і мотиваційних підстав для взаємодіючих етносів;
- по-друге, досягнення справжнього взаєморозуміння, яке полягає не тільки в розумінні іншого етнічного суб'єкта, але і його ставлення до себе як рівного партнера по спілкуванню. Взаєморозуміння носить обопільний характер, ступінь міжетнічної толерантності в такому випадку знаходиться в прямій залежності від ступеня взаєморозуміння суб'єктів, що спілкуються;
- по-третє, створення умов і можливостей для постійної взаємодії;
- по-четверте, пошук можливостей для збігу інтересів взаємодіючих етнічних суб'єктів.

Успіх процесу формування міжетнічної толерантності, перш за все, пов'язаний з подоланням кризи культурної ідентичності. Можливість прийняття іншої культури вимагає наявності стійкої культурної ідентичності особистості, усвідомлення себе як носія певних культурних традицій, що виступає в ставленні до інших культурних традицій як суб'єкт збереження і розвитку людської культури в цілому.

Узагальнюючи аналіз сутності міжетнічної толерантності, можна виділити в її структурі три базові компоненти: когнітивний, емоційний, діяльнісний. Всі три компоненти міжетнічної толерантності знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Когнітивний компонент обумовлюється наявністю необхідних відомостей, знань, які актуалізуються в зв'язку з виниклою конкретною ситуацією взаємодії. Як правило, ситуація викликає певні емоції, пов'язані з провідними інтересами особистості. Виникає когнітивно-емоційна освіта, тобто емоційно забарвлені знання, необхідні для поведінкової готовності.

Слід ще раз підкреслити, що міжетнічна толерантність в різних наукових джерелах розглядається з різних позицій і розуміється як "готовність", "здатність" або "якість особистості". Ми розглядаємо толерантність саме як якість особистості дитини, оскільки якістю особистості або рисою особистості є стійка особистісна характеристика, яка визначає характерну для людини поведінку, діяльність і мислення.

Система освіти покликана забезпечити: історичну спадщину поколінь, збереження, поширення і розвиток національної культури; формування у дітей та молоді цілісного світорозуміння і тимчасового наукового світогляду міжетнічних відносин; виховання патріотів України, громадян правової, демократичної, соціальної держави, що поважають права і свободи особистості, яким притаманна висока моральність.

Школа – один з найважливіших інститутів виховання. Тому саме на школу держава поклала обов'язок формування толерантності. На підтвердження того, що формування толерантної поведінки у школярів – це найважливіша державна проблема в освіті, стало прийняття Національної програми виховання "Основні орієнтири виховання учнів 1–12 класів загальноосвітніх шкіл України" та Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді.

Головним завданням школи у цьому аспекті є створення умов для формування правльної системи цінностей кожної окремої особистості, адже цінності стають цілями, до яких прагне людина. Освітньо-виховне середовище повинно відображати духовні надбання культури, в якій виховується дитина, сприяти формуванню мовленнєвої культури, поваги до державності та національної належності. Ознайомлення з літературою власного народу, оточення державною та культурною символікою, зображення краси рідної природи, підтримування традицій та культурних напрямів етносу – все це допоможе дитині сформувати правильні ціннісно-моральні орієнтири, що формувались століттями її народом. Але формування системи духовно-моральних цінностей повинно спиратися не тільки на історичні надбання, воно повинно стимулювати дитину до постійного інформаційного пошуку, саморозвитку, вільної творчості. Творчі прояви особистості стають шляхом реалізації індивідуального внутрішнього світу, допомагають затвердити власні духовні, моральні, естетичні спрямування та поділитися ними соціумом.

Освітньо-виховне середовище, в якому навчається дитина, повинно бути комфортним для вільного розвитку творчого потенціалу кожної дитини. Розвиток системи духовно-моральних цінностей особистості не може проходити без її участі в

суспільно корисній праці, без проявлення активності, ініціативності, ентузіазму. Лише беручи участь у такого роду діяльності, дитина зможе зрозуміти та оцінити важливість праці інших. Тому важливо створити умови, в яких учні змогли б проявити свої знання, вміння та навички, оволодіти новими формами активності тощо [3, с. 118].

Оскільки сучасні педагогічні реалії вимагають врахування в освіті етнокультурного фактора, як і створення умов для пізнання культури інших народів, виховання толерантних відносин між людьми, що належать до різних етносів, тому ми, слідом за Є. Бондаревською, визнаємо, що цим вимогам відповідає культурологічний підхід. Культурологічний підхід (М. Бахтін, Є. Бондаревська, В. Біблер та ін.) знаходиться в повній відповідності із Законом України “Про освіту” [2], де зазначено, що громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин (ст. 3).

Серед основних принципів освіти в Україні визначено наступні (ст. 6): рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; взаємозв'язок з освітою інших країн.

Культурологічний підхід розглядає освіту як найважливіший компонент культури, канал її трансляції, як засіб формування знань, умінь і навичок, шлях досягнення вищої мети – становлення особистості як носія і творця культури. Він передбачає формування і функціонування “культури” через традиції, орієнтує механізми соціалізації на репродуктивне сприйняття культури або вільну творчість. Культурологічний підхід як організація процесу інтеріоризації (присвоєння) і розвитку особистістю досягнень культури означає тим самим і її особистісно орієнтовану спрямованість. Він орієнтує на засвоєння спадку людської цивілізації за допомогою інтеграції загальнолюдського, національного й особистісного досвіду в процесі стихійного та цілеспрямованого навчання.

Культурологічний підхід переносить змістовну інформацію про етнічні і культурні групи з периферії в центр навчальних програм. У рамках цього підходу структура, основні ідеї та цілі навчальної програми змінюються так, щоб поняття, події, питання в процесі навчання видозмінювались під кутом зору досвіду і цілей усіх расових, етнічних і культурних груп. Виділяється також низка принципів, на реалізацію яких ми орієнтуємося в даному дослідженні. До них відносяться: культуроспрямованість, тобто здатність освіти висловлювати суть культури, її динаміку, зміст і компоненти в цілому, створювати умови для культурного самовизначення та ідентифікації дитини; продуктивність – здатність освіти висловити творчу продуктивність сутність культури і створити умови для творчої, практичної діяльності дитини; мультикультурність – здатність освіти виражати різноманітність культури, відображати культуру як складний процес взаємодії всіх типів локальних культур. Даний принцип повинен доповнюватися принципом діалогу культур, який передбачає оволодіння молодшими школярами діалогічним пізнанням дійсності, яке починається з того, що світ поліфонічний і різноманітний, що існує безліч істин, серед яких необхідно знайти ті, які дозволяють зрозуміти себе та інших, їх цінності й особливості бачення світу.

Дані принципи повинні відобразитися у змісті, формах і методах освіти, зокрема початкової. Значущість культурологічного підходу в нашому дослідженні пов'язана з полікультурним середовищем Закарпатської області, на території якої проживають представники понад 76 національностей. Етнокультурний аспект проблеми полягає в тому, щоб в рамках реалізації освітніх програм навчити кожну зростаючу людину поважати власну культуру, бути впевненою у її цінному, позитивному значенні і взаємодіяти з іншими, відмінними від її культурами.

Процес формування міжетнічної толерантності ґрунтується на вихованні культури міжнаціонального спілкування. В основі культури міжнаціонального спілкування лежить накопичений народами віковий історичний досвід мирного, толерантного, цивілізованого існування, співпраці, досвід інтернаціонального, інтеркультурного

об'єднання зусиль різних народів з метою вирішення проблем, що становлять спільний інтерес.

Культура міжнаціонального спілкування стає елементом способу життя і толерантної поведінки особистості під сукупним впливом таких взаємопов'язаних факторів:

- надбання людиною позитивного особистого соціального й емоційного досвіду спілкування в багатонаціональному середовищі;
- пізнання цінностей, традицій, культури інших народів;
- оволодіння загальними нормами і вимогами культури людських відносин, поведінки, моральної культури [1].

Важливою функцією освіти як соціального інституту є виховання. У стінах школи формуються і закріплюються певні якості особистості, деякі риси характеру, розвиваються здібності, одною з яких повинна стати здатність до толерантної поведінки з представниками різних етнічних груп.

Зазначимо, що поняття міжетнічної толерантності, як і толерантності взагалі, є новим для шкільної лексики, з'явився в освітньому стандарті порівняно нещодавно. У навчально-методичній літературі воно також не знайшло поки відповідного відображення і тлумачення. В зв'язку з цим ми висуваємо припущення про те, що толерантність може стати органічною частиною всього освітнього процесу в цілому, і зокрема, уроків читання та української мови в початкових класах. Крім того, міжетнічна толерантність як якість, що виявляється в діяльності, повинна формуватися і в рамках позаурочної роботи, коли діти можуть бути включені в суспільно корисну, творчу мультикультурну діяльність, активно спілкуючись і взаємодіючи з представниками інших етнічних груп.

Велике значення має діяльність педагога по згуртуванню багатонаціонального колективу молодших школярів, основне завдання якого знайти правильні підходи до кожного конкретного представника тієї чи іншої етнічної спільності, чітко уявляти думки і позиції кожної людини з приводу національно забарвлених проблем, що складаються в колективі. Вчитель повинен прагнути приводити у відповідність норми і форми спілкування дітей, представників різних етнічних спільнот, широко використовувати знання соціально-психологічних особливостей для найбільш ефективного стимулювання їх активності в колективі. У процесі згуртування педагог зобов'язаний постійно аналізувати стан справ у міжнаціональних відносинах, стежити за тим, щоб воно як об'єктивна передумова сприяло зміцненню дружби і братерства між представниками різних національностей.

Особливим напрямом діяльності педагога є запобігання конфліктних ситуацій в дитячому колективі, які є наслідком неправильних контактів представників різних національностей, відсутності досвіду взаємовідносин, зайвої вразливості від такого роду досвіду спілкування. На перших порах спільної діяльності представників різних національностей потрібно передбачати деяку замкнутість членів багатонаціонального учнівського колективу в мікрогрупах за етнічною ознакою. Необхідно стежити за тим, щоб інтереси останніх не входили в протиріччя з цілями і завданнями всього дитячого колективу.

Висновки. Отже, формування міжетнічної толерантності можливо лише при організації полікультурної освіти, покликаної формувати терпимість, культуру міжнаціонального спілкування, діалог культур тощо. Відповідно до цих завдань для початкової школи повинні розроблятися та реалізовуватися культурні й освітні проекти і програми. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо дослідження ролі полікультурного середовища у формуванні міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи.

Література

1. Атрощенко Т. О. До питання здійснення процесу розвитку культури міжнаціонального спілкування у підготовці майбутнього вчителя початкових класів: прикладний аспект / Т. О. Атрощенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – № 2. – С. 55–59.
2. Закон України "Про освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. – Назва з екрана.

3. Ісаєва М. Соціалізація як завдання вчителя початкових класів в умовах освітньо-виховного середовища класу / М. Ісаєва // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 5. – Ч. 2. – С. 116–122.

4. Палаткіна Г. В. Формирование этнотолерантности у младших школьников / Г. В. Палаткіна // Начальная школа. – 2003. – № 11. – С. 65–72.

5. Перепелкін Л. С. Етносоціологія : учеб. пособие / Л. С. Перепелкін, С. В. Соколовський. – Новосибірськ, 1995. – 365 с.